

אוניברסיטת בן-גוריון – בית הספר לניהול ע"ש גילפורד גלייזר – התוכנית לניהול אלכ"ר ד"ר דב מימון

קורס 687.2.4008

יזמות חברתית בקרב מיעוט שמרני. מקרה בוחן: החברה החרדית והחברה הערבית בישראל
Social Entrepreneurship in a Conservative Traditional Minority Environment
the Case Study of the Ultra-orthodox Jewish and the Arab communities in Israel

תאור הקורס:

קורס זה יוצא מתוך הנחה כי על מנת שהתערבותם של פעילים חברתיים תהיה מוצלחת, הכרחי לבסס על הבנה והיכרות מעמיקות עם הקהילה. בחלקו הראשון של הקורס נחתור להגיע להבנה שכזו תוך מיקומה של הקהילה החרדית והקהילה הערבית בקונטקסט התרבותי, הדתי, החברתי וההיסטורי הרחב. נלמד על המגמות, התמורות, והתהליכים שהביאו להתעצבותן במתכונתה הנוכחית, ועל הכוחות הפועלים עליהן ובתוכן כיום. בחלקו השני של כל שיעור, ננתח מיזמים חברתיים מצליחים (case study) תוך כדי תרגול של כלי ניהול כמו SWOT, אנאליזה מורפולוגית, זיהוי חסמים וצרכים של תתי-קבוצות, הבחנות בין גורמים חיצוניים ונקודות התערבות, זיהוי מנגנוני קבלת החלטות עם מספר רב של שחקנים, אפיון שיתופי פעולה מצליחים עם גורמים ציבוריים ועסקיים, בניית תרחישים עתידיים, הובלת שינוי עם המנהיגות המסורתית ועוד.

מטרות הקורס

- א. הכרות עם החברה החרדית והחברה הערבית בקונטקסט הישראלי.
- ב. חשיפה למקורות הדתיים העומדים מאחורי הפעילות החברתית של התארגנויות דתיות ודרכי פעילותן.
- ג. הבנת החסמים לשינוי חברתי בתוך החברות המסורתיות והבנת הדילמות והסוגיות העשויות להתעורר בישום מדיניות ציבורית במגזרים הנדונים.
- ד. תרגול כלים ניהוליים לחשיבה אסטרטגית בהקשר של חברה מסורתית.
- ה. ניסוח דרכי פעולה להתערבות חברתית בתוך המגזרים הנדונים תוך כדי העצמת מנהיגות מקומית ושיתופי פעולה יעילים עם המנהיגות הקיימת, החברה האזרחית, המגזר העסקי וקובעי מדיניות ציבורית.

הקורס מכיל חמישה חלקים:

- א. תיאוריות של מודרניזציה ומגבלותיהן לגבי המיעוטים
- ב. הכרות עם העולמות הנחקרים
- ג. לימוד המקורות הדתיים הקשורים לשינוי חברתי
- ד. תרחישים עתידיים: יחסי רוב-מיעוטים בישראל ב-2030
- ה. מה ניתן לעשות? ניתוח מיזמים חברתיים מסוגים שונים

כל שיעור מורכב משני מרכיבים:

- הרצאה פרונטאלית בחלק הראשון
- ניתוח מיזם או לימוד ביקורתי של מקורות (מקורות ראשונים או מאמרים מחקרניים) בחלק השני. חלק זה ייעשה באופן סדנאי (לימוד בקבוצות קטנות או הצגה ע"י תלמיד/ה בהדרכת המרצה)

אתרים נבחרים:

- מאמרים של פרופ' מנחם פרידמן ניתנים להורדה בכתובת www.biu.ac.il/SOC/so/mfriedman.html
- מחקרים מ"מכון פלורסהיימר" ניתנים להורדה בכתובת www.fips.org.il
- מחקרים מ"עמותת סיכוי" ניתנים להורדה בכתובת www.sikkuy.org.il
- מחקרים מ"מרכז אדווה" ניתנים להורדה בכתובת www.adva.org
- מחקרים מ"המכון הישראלי לדמוקרטיה" ניתנים להורדה בכתובת www.idi.org.il
- פורום חרדי "בחדרי חרדים": http://masoret.hevre.co.il/hydepark/index_new.asp

שיעור מס' 1: תיאום ציפיות והצגת האתגרים

1. תיאום ציפיות ומסגרת הקורס.
2. מיפוי ראשוני של התמורות המאתגרות את החברה החרדית ואת החברה הערבית. דימוי ושוני.
3. מיפוי האסטרטגיות של המיעוטים. פרספקטיבה בינלאומית והיסטורית.
4. ארבעת המודלים העיקריים ליחסי רוב-מיעוט. בדיקת יתרונות, חסרונות, הצלחות וכישלונות.
5. תורת המובלעת ואסטרטגיות של מיעוטים מתגברים.
6. כלים העומדים ברשות המדיניות הציבורית ומגבלותיהם.
7. דרכי פעולה של מספר אלכ"רים מצליחים בחברות מסורתיות.

תרגול:

8. לימוד מקורות: עיון בכתבי מרי דוגלאס. נראה כיצד דאגלס מפענחת את במבנה העומק של התרבות תוך ברור של היחסים בין הטהור למזוהם, בין הטומאה והכוח והשפעתם על המבנה החברתי.
9. תרגול המודל Grid-Group של מרי דוגלאס. מה קורא למובלעת שהופכת למיעוט המאיים על הסדר החברתי הקיים?

קריאת חובה:

Douglas (1993), 42-58, סיון ואח' (1991), "תרבות המובלעת" עמ' 107-29.

חלק א': תיאוריות

שיעור מס' 2: תיאוריות של מודרניזציה ומגבלותיהן

1. שתי תיאוריות של מודרניזציה. מה לא עבד עם המיעוטים? הביקורת של ש. נ. איזנשטאט על התיאוריות הכלליות.
2. יחסי רוב-מיעוט. פרספקטיבה בינלאומית והיסטורית.
3. תגובות המיעוטים השמרנים: תרבות המובלעת ומגבלות התיאוריות הקלאסיות.
4. סרט דוקומנטארי: קטע מתוך הסדרה 'תקומה', העוסק בהתעצבותה של החברה החרדית בהקשר הישראלי.

תרגול:

לימוד ביקורתי של מקורות מסורתיים: התודעה הקיומית של החרדי לדבר ה': לימוד הפתיחה של ה"כיפאיה אלעאבידין" לר' אברהם בן הרמב"ם.

קריאת חובה:

Eisenstadt, S. N. (2000) 1-31, דגלס, מרי. (1966) 2004. "טומאה טקסית", עמ' 54-33; "כוחות וסכנות", עמ' 117-134.

קריאת רשות:

Berger (1967) 1990, סמוחה (2001) עמ' 231-365.

חלק ב': הכרת העולמות

שיעור מס' 3: היהדות החרדית, התפתחות ההיסטורית

1. הרקע ההיסטורי להופעתה של האורתודוקסיה
2. מסורתניות בין דחייה, התפשטות ומידור
3. התפתחותה של החרדיות בהקשר הישראלי. הסתגרות והתגוננות כדפוסים מאפיינים.
4. החרדים בחו"ל

תרגול: לימוד מקורות בשיטה ישיבתית ובשיטה ביקורתית: ליקוט תגובות למודרנה ביהדות, החתם סופר, רש"ר הירש, הראי"ה, רב ריינס.

קריאת חובה:

בראון (2006), 41-122, רוזן (2001), 40-51, סמט (2005) 14-21.

קריאת רשות:

לוי (2009), פרידמן (1991), כ"ץ (תשנ"ב).

שיעור מס' 4: החרדיות כאלטרנטיבה למחשבה המערבית

1. התפתחות היסטורית מהתגוננות להתקפה.
2. חח"ח: מהחתם סופר עד החפץ חיים, מהחזון איש ועד הרב אלישיב.
3. טיפולוגיה ככנסייה-כת והבחנה בין דת כנסייתית (תנועת ש"ס, תנועת חב"ד, האחים המוסלמים) ודת כיתתית (החרדיות האשכנזית ועוד).
4. האידיאולוגיה של החזון איש והשלכותיה החברתיות.
5. האידיאולוגיה הכנסייתית של ש"ס והשלכותיה החברתיות.

תרגול:

ניתוח מקרי בוחן: הפעילות החברתית של האחים המוסלמים במצריים ובעזה, המלחמה בפשע ובסמים של התנועה האסלאמית באום אל-פחם, רשת החינוך הבלתי פורמאלי "אל המעיין" ורשת גני הילדים של ש"ס. לימוד מקורות: עיון בפסקי הלכה של הרב עובדיה יוסף על הגיור, יחס לחילונים וביתא ישראל ויהודים אתיופים. השוואה עם פסקי הלכה של הרב אליעזר וולדנברג.

קריאת חובה:

בראון (2002), Soloveichik, רוז (2007)

קריאת רשות:

(1981) Swatos, (1973) Weber, קליין (1989)

שיעור מס' 5: אישה, משפחה, מין ומוסר

1. התמורות והדילמות המאתגרות את העולם החרדי.
2. התמורות בעולם האישה החרדית והשלכותיה החברתיות.
3. קבוצות נשים ויוזמות חברתיות.
4. מהחתם סופר עד החפץ חיים, מהחזון איש ועד הרב אלישיב.
5. טיפולוגיה ככנסייה-כת והבחנה בין דת כנסייתית (תנועת ש"ס, תנועת חב"ד, תנועות נ-נ-נח ועוד).

קריאת חובה:

מימון (2002) עמ' 20-30, פרידמן (1999) עמ' 189-205.

קריאת רשות:

פורמן, (1982) עמ' 49-94, ברנשטיין (1985) עמ' 49-62, אלואר (1991)

תרגול: שימוש המודל העסקי SWOT ככלי ניתוח השוואתי בין שני המגזרים. אבחון נקודות חוזק, נקודות חולשה, הזדמנויות. אבחון בין גורמים חיצוניים, גורמים פנימיים ונקודות התערבות.

שיעור מס' 6: רווחה וחסד: מנגנונים פנימיים וכלכלה אלטרנטיבית

6. הסיבות החברתיות לכלכלה האלטרנטיבית. יתרונותיה וחסרונותיה.
7. הקשר בין ניכור, עבריינות ושמירת חוק.
8. התיאולוגיה החברתית שמאחורי הגמ"חים, בתי תמחוי, ארגוני חסד ועזרה הדדית.
9. הפעילות החברתית של המאמין הטוטאלי (faithful believer).
10. הפעילות החברתית המיסיונרית של תנועת חב"ד במזרח אסיה ושל ארגוני קירוב (החזרה בתשובה) בארץ.

סרט דוקומנטרי: 'מעגלי חסד'. בימוי ותסריט: ארן פטנקין

תרגול: המשך שימוש המודל העסקי SWOT. ניתוח של הפעילות של "הגמ"ח המרכזי" המגלגל מאות מיליוני דולרים בשנה בירושלים וארגון "דור ישרים".

קריאת חובה: מלחי ואח' (2008), פארס, אמין (1996)

קריאת רשות:

Jaffe (1993) 45-55, כהן (2005), נראל (2000) עמ' 283-297, קפלן (2000) עמ' 299-330.

שיעור מס' 7: החברה הערבית בישראל. תמונת מצב וחסמים

1. תמונת מצב: נתונים סטטיסטיים, כווני שינוי: בין שיפור והרעת המצב
2. חסמים תרבותיים, פסיכו-פוליטיים וחוקיים
3. חסמים מבניים והתנהגותיים, מערכת מוסדות התכנון, תהליכי ותכני תכנון
4. החסם הפסיכולוגי ומשבר הזהות.
5. מה בין תהליכי ישראליות, פלסטיניות ואיסלאמיזציה?

צפייה ביקורתית בקטעים נבחרים של סדרת הטלביזיה "עבודה ערבית".

תרגול: שימוש במשחק תפקידים ("מה עלי לעשות כדי שתקבל אותי כאזרח סוג א'") ככלי שינוי חברתי. ניתוח של הדינאמיקה ושל מנגנוני קבלת החלטות בהחלטות המשלבות שחקנים משלושת המגזרים.

קריאת חובה: נויברגר ואח' (2010).

קריאת רשות: Al-Haj (2004), חסון ואבו עסבה (2004) עמ' 3-22, חמאיסי (2004).

שיעור מס' 8: החברה הערבית בישראל. המעבר הסוציו-תרבותי

1. התפקיד ההיסטורי של התנועה הקומוניסטית בתהליך אקדמיזציה במגזר הערבי בישראל.
2. התרומה של המוסדות הבינלאומיים וארגוני סגור בהובלת שינוי חברתי במגזר הערבי.
3. הקשיים של השלטון המקומי במגזר הערבי בישראל, ברשות ובירדן. התמודדות עם קשיי אשראי, נגישות, שירותים.

תרגול: שימוש באנאליזה מורפולוגית של החברה הבדוית בישראל ובדיקת היעילות של המיזמים החברתיים של הג'וינט ואלקה בהכשרת שילטון מקומי וקידום תעסוקת נשים במגזר זה.

קריאת חובה: חידר (2005) עמ' 171-200, הרמן א. (1999), דהאן מ. (1998)

קריאת רשות: קאהן וילינג (2000), אלהאג' (1994)

שיעור מס' 9: החברה הערבית בישראל: בין אסלאם, לאומיות ופרגמטיזם

1. התרומה של קבוצות דיאלוג, יזמים חברתיים יהודים ישראלים (הסוכנות היהודית, קק"ל, קרן רש"י, הג'וינט, הפדרציות היהודיות ועוד), קרנות זרות ומכוני מחקר בשינוי חברתי, העצמת מנהיגות ובהנצחת מצב ההפליה.
2. הפעילות החברתית של התנועה האסלאמית ועקרונותיה.
3. התרומה של היוזמות החברתיות המשותפות יהודיות וערביות בשינוי חברתי.
4. התרומה של היוזמות העסקיות המשותפות יהודיות וערביות בשינוי חברתי.
5. התרומה של היוזמות הציבוריות המשותפות יהודיות וערביות בשינוי חברתי.

תרגול: הצגה ע"י תלמידים/ות של מיזמים חברתיים, תרבותיים וכלכליים תוך כדי בחינת יעילותם החברתית, התיחסות למנהיגות הדתית והפוליטית, שיתופי פעולה בין המגזר השלישי והמגזרים האחרים.

חלק ג': ראייה אסטרטגית: תרחישים למדינת ישראל ב-2030

שיעור מס' 10-11: לחשוב חזון כדי לתכנן את ההווה

1. מתודולוגיה של שיטת התרחישים.
2. שבע תרחישים עבור יחסי יהודים-ערבים בישראל.
3. הפרויקט "תסריט ישראלי" של המכון הישראלי לדמוקרטיה.
4. שישה תרחישים עבור יחסי יהודים דתיים-חילונים בישראל.
5. מקום המיעוטים בתרחישים של ה-JPPI.

תרגול:
תרגול שיטת התרחישים מתוך זהו הזדמנויות למעורבות של המגזר השלישי ושיתופי פעולה מוצלחים עם המגזרים האחרים.

קריאת חובה: גאנם ואוסצקי-לזר שרה (1999) עמ' 21-5. חסון (2002) עמ' 28-13.

חלק ד': לימוד מהצלחות ומכישלונות. מה ניתן לעשות? בדיקת יישום מיזמים שונים

שיעור מס' 12: השירות האזרחי בקהילה ואתגריו להובלת שינוי חברתי

1. חוק טל: על מגבלות ההתערבות החוקתית
2. הנח"ל החרדי: פיקציה או תוכנית מעבדה לזמן עתידי?
3. מרצה אורח: מר ארון רוז, חסיד בעלז לשעבר. בוגר הנח"ל החרדי. היום חוקר תרבות.

קריאת חובה: דרורי (2005).

שיעור מס' 13: למה המגזר העסקי מעדיף להשקיע במגזר החרדי מאשר במגזר הערבי?

1. חברה החרדית, עולם העבודה ומערכת ההשכלה הגבוהה.
2. חסמים ברמת הפרט וחסמים ברמת הכלל
3. הניסיון לשילוב אקדמאי-כלכלי: המכללות להכשרה מקצועית ותוכניות פרטיות וציבוריות אחרות.

קריאת חובה: מלחי (2008), חקק (2004), כהן ב. (2005).

שיעור מס' 14: ניתוח אירוע ובדיקת מיזמים

1. התוכניות לשיפור השלטון המקומי במגזר הערבי.
2. השירות האזרחי כמנוף לשינוי חברתי ומתנגדיו.
3. התפקיש של המלכ"רים בקידום יוזמות ציבוריות והדרך לשיתוף פעולה מוצלח.
4. ניתוח אירוע: כוחו הפוליטי של "דעת תורה", התרגיל המסריח (26 מרס 1990).
5. הניסיון לשילוב תרבותי- תוכנית הליבה בחינוך.
6. הניסיון לשילוב פוליטי-שלטוני: הבחירה של מר אורי לופוליאנסקי לרשות העיר ירושלים.
7. קשייה של יישום תוכנית "ארבעת המיליארדים".

תרגול

1. מה עובד ולמה? מה לא עובד? סיכום המלצות למובילי שינוי חברתי לקובעי מדיניות.
2. חזרה לתיאוריות: מה משתנה המגזר הזה מכל המגזרים?

קריאת חובה: סברסקי (2004).

- 1) נוכחות והשתתפות פעילה בשיעורים.
- 2) הגשת ארבעה סיכומים של מאמר מחומרי קריאת החובה. הגשה עם ציון "עובר" מקנה 10 נק' נוספות בציון הסופי. עבודה אישית. דף המשוב יהיה בן עמוד אחד בלבד ובו יתייחס התלמיד/ה לסוגיות הבאות:
חלק א'. הצגת התיזה: יש לסכם את הטיעונים המרכזיים של המחבר/ת בלא יותר מחצי עמוד ומסכנותיו/ה.
חלק ב'. הדברים הרלוונטיים ליזמות חברתית או להתוויית מדיניות.
חלק ג'. ביקורת: להעלות סתירות לוגיות, הנחות יסוד וחולשות במהלך הלוגי, ביקורת אישית
- 3) תרגיל ראשון (10% מהציון הסופי). ניתוח סוּט SWOT השוואתי בין שני המגזרים הנחקרים. עבודה אישית או זוגית. בעבודה זוגית, אני ממליץ לחשוב כל אחד לבד ורק אחר כך להשוות לנסח תשובה משולבת להגשה למרצה.
- 4) תרגיל שני (20% מהציון הסופי). עבודה זוגית או אישית. תרגיל יעוץ אסטרטגי משני פרספקטיבות שונות בנוי משלושה חלקים. חלק א': כיועץ למנהיגי המגזר. חלק ב': כיועץ לממשלה הדואגת לאינטרסים שלא דווקא תואמים את אינטרס המגזר. חלק ג': תובנות לגבי הפער וניסיון פתרון גישור במידה והדבר אפשרי (פרויקטים WIN-WIN). בשני התפקידים יש להגדיר מספר מצומצם של המלצות מדיניות עם הרציונל שלהם. יש לבחור אחד בלבד משני המגזרים.
- 5) מטלה סופית (70% מהציון הסופי): עבודה זוגית או אישית. שתי אפשרויות: או ניתוח של תהליך שינוי או הצעה לפרויקט יישומי. עד 10 עמודים. חשוב לזהות את הגורמים הקריטיים שהשפיעו או ישפיעו על הצלחה/כשלון תהליך השינוי.
מבנה קלאסי של ניתוח תהליך מתהווה: התופעה הלא רצויה, הגדרת הבעיה, מניעים והסטרטגיות של הגורמים והשחקנים המרכזיים, ניתוחים רלוונטיים אחרים, חומר הרקע וראיונות במידה ויש. הגורמים המרכזיים שהשפיעו על "הצלחת" השינוי. מהי התיאוריה של פרקטיקה (הרציונאל) וסיבות התאמתה למציאות.
הצעת פרויקט: זיהוי הלקוח. רציונאל הפתרון או האופציות המוצעים. בדיקת ישימות לאופציה, זיהוי נקודות תורפה אפשריים. הצעה להתמודדות עם הקשיים הצפויים.
דוגמאות של מטלות (מדובר במדיניות ציבורית כלפי המגזר או שינוי חברתי פנים מגזרי): תוכנית הכשרה בשלטון המקומי, העצמת נשים, קבוצות נשים בדואיות או חרדיות, קבוצות חד-מיניים, מניעת נשירה ואלומות, מניעת עבריינות, מינגור, נגישות להשכלה גבוהה, תעסוקה, תוכנית ליבה, צבא, שירות אזרחי, רווחה מגזרית (מניעת אלימות, עוני בין דורי, טיפול בחריגים), תוכניות דיאלוג ושילוב, בניית עיר ערבית חדשה, הסרת החסמים, בניית תרחישים ביחסי ערבים-יהודים או חרדים-חברה כללית ברמת המאקרו.
- 6) הצגה בכיתה: שלושה השיעורים האחרונים יעסקו בניתוח מיזמים קיימים ופרויקטים. אתם מוזמנים לתרום את שלכם. התלמידים שיהיו מוכנים לקראת שלושה השיעורים האחרונים יוכלו להכין מצגת קצרה (סה"כ 10 דקות מקסימום לא כולל שאלות ומשוב) של מטלה ולהציג אותה לכיתה. ברור שלא נוכל להציג את כל העבודות ולכן המעוניינים יתאמו איתי במייל.

- אלאור ת. (1992) **משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות**, תל אביב: עם עובד.
- אלאור ת. ונריה ע. (2003) "המשוטט החרדי: צריכת זמן ומרחב בקרב האוכלוסייה החרדית בירושלים", בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?**, תל אביב/ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 171-195.
- אלחאג' מ. (1994). **הכנת תכניות לימודים במערכת החינוך הערבי בישראל, תמורות והמלצות**, ירושלים.
- אפרתי-מוניץ כ. (2003) **לחיות בשולי החברה החרדית: חוויתם של נערים שעזבו ישיבה חרדית**, עבודת גמר לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בראון ב. (2002) "הרב שך: הערצת הרוח, ביקורת הלאומיות וההכרעות הפוליטיות במדינת ישראל", בתוך: נ' הורוביץ (עורך), **דת ולאומיות במזרח התיכון**, תל אביב: עם עובד, עמ' 278-342.
- בראון ב. (2006) "קשת התגובות האורתודוקסיות: אשכנזים וספרדים". בתוך רביצקי, אביעזר, ש"ס, **היבטים תרבותיים ורעיוניים**, תל אביב: עם עובד, עמ' 41-122.
- ברמן א. (1999) **קרבתן מסובסד: תמיכות ממשלתיות בנושאי דת בישראל**, ירושלים: מכון פאלק למחקר כלכלי בישראל.
- דגלס מ. (1966) (2004) **טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים זיהום וטאבו**. תל אביב: רסלינג. "טומאה טקסית", עמ' 54-33; "כוחות וסכנות", עמ' 117-134.
- הגאן מ. (1998) **האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
<http://public-policy.huji.ac.il/upload/pdf.ב.ב>
<http://public-policy.huji.ac.il/upload/pdf.ב.ב>
- דו"ח הוועדה הציבורית לגיבוש המדיניות הממלכתית בנושא **חינוך לחיים משותפים בין יהודים לבין ערבים בישראל**, אוגוסט 2008.
 דוח הלמ"ס (2008) **האוכלוסייה הערבית בישראל** http://www1.cbs.gov.il/www/statistical/arab_pop03.pdf
- הרמתי א' ואח' (2009) **מסע יהודי ישראלי**, ירושלים: הוצאת צו פיוס, סוד שיח ואח'.
- חידר ע. (2005) "הכלכלה הערבית בישראל: מדיניות ויצרת תלות". בתוך חידר, עזיז (עורך), **ספר החברה הערבית בישראל**, ירושלים: מכון ון ליר ואח', עמ' 171-200.
- חמאייס ר. (2004) **חסמים בתכנון יישובים ערביים בישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- חסון ש. (1999) **חרדים וחילונים בירושלים בעתיד: תסריטים ואסטרטגיות**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- חסון ש. וקרייני מ., עורכים (2006) **חסמים בפני שוויון הערבים בישראל**, ירושלים: הוצאת מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- חקק י. (2004) **בין קודש לתכל"ס: גברים חרדיים לומדים מקצוע**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- כהן ב. (2005) **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית. מבט מבפנים**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- כ"ץ י. (תשנ"ב) **ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה**, ירושלים: מאגנס.
- לוינ' ח. (2009) **המגזר החרדי בישראל: העצמה תוך שילוב בתעסוקה**, ירושלים: המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה.
- מלחי א., כהן ב. וקאופמן ד. (2008) **חרדים לעתיד: עמדות וחסמים ביחס ללימודים גבוהים במגזר החרדי**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- מימון ד. (2002) "באשר לשאלה 'מי שולט?': היסודות הדתיים להפליית האישה", **מגזין ארץ אחרת**, 8, שבט תשס"ב, עמ' 20-30.
- מקורות ראשוניים**: פסיקי הלכה יהודית, פסקי הלכה מוסלמית, כתבי סייד קטב והוגים אחרים בעלי חזון חברתי מסורתי.
- נויברגר ב., אהרני ר., ככהא מ. (2010) **החברה הערבית בישראל**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- נראל ג. (2000) "מיעוט שולי מול שתי חברות – רוב" בתוך: שלומית וולקוב (עורכת), **מיעוטים זרים ושונים – קבוצות שוליים בהיסטוריה**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, עמ' 283-297.
- פארס א. (1996) "עוני בחברה הערבית בישראל", **יהודים-ערבים, סדרת ניירות עמדה**, בית ברל, כפר סבא: מרכז לחקר החברה הערבית בישראל.
- פורמן א. (2002) **אסלאמיון: דת וחברה במשנתם של נאמני האסלאם בני זמננו**. תל-אביב: מערכות.
- סברסקי ש. (2004) **השלטון המקומי ברשויות הערביות**, ירושלים: עמותת סיכוי.
- סיון ע. אלמונד ג. ואפלב' ס. (1991) "תרבות המובלעת" בתוך **קנאות דתית מודרנית** [...], תל-אביב: ידיעות אחרונות, עמ' 106-29.
- סיון ע. (2007) "רדיקליזם באסלאם המודרני", בתוך ליטבק מ. ולימור א. (עורכים) **קנאות דתית**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 374-359.
- סמוחה ס. (2001) "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 231-365.
- סמט מ. (2005), תגובת ההלכה על המודרניזציה, "החדש אסור מן התורה", **פרקים בתולדות האורתודוקסיה**, ירושלים: הוצאת כרמל, עמ' 14-21.
- פרידמן מ. (1991) **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן מ. (2001) "חרדים ויחסים בין-דוריים בתוכם", בתוך: י' מילי (עורך), **מלחמות, מהפכות וזהות דורית**, תל אביב: עם עובד, עמ' 166-181.
- קאהן ש. וילינג י. (2000) **אפליה כנגד המגזר הלא-יהודי בהקצאת משאבים לפיתוח החינוך: עומדן כמותי וההשלכות של סיום האפליה**, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- קליין מ. (1989) "על יחסם של חוגים הלכתיים רדיקליים ביהדות ובאסלאם כלפי החילוני והגוי", 66-43 בתוך **הלכה למעשה; זרמים פונדמנטליסטיים לנוכח בעיות אזורנו**. ירושלים: מכון דיווים ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית.
- קפלן ק. (2000) "יש ריקבון רציני בחברה שלנו וצריכין להכיר את האמת: ביקורת עצמית בשיח הפנימי של החברה החרדית בישראל", בתוך: ש' וולקוב (עורכת), **מיעוטים, זרים ושונים: קבוצות שוליים בהיסטוריה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, עמ' 299-330.
- Al-Haj, M. (2004) *The Status of the Palestinians in Israel: A Double Periphery in an Ethno-National State*, Alan Dowty, ed., *Critical Issues in Israeli Society*, Greenwood Press, Greenwood, USA.
- Berger, P. L. (1967) 1990. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Anchor Books
- Bourdieu, P. (1977) "Cultural Reproduction and Social Reproduction". In: J. Karabel and A. H. Halsey eds., *Power and Ideology in Education*, New York: Oxford University Press, pp. 487-511.

- Caplan, K. (2003) "The Internal Popular Discourse of Israeli Haredi Women", *Archives des Sciences Sociales des Religions*, 123: 77-102.
- Douglas, M. (1961) *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Douglas, M. (1993) *In the Wilderness, Doctrine of the Defilement in the Book of Numbers*, JSOT Press, Sheffield UK, 42-58.
- Eisenstadt, S. N. (2000) "Multiple Modernities", *Daedalus*, 129(1): 1-31.
- Jacobs, L. (1991) *Religion and the Individual: A Jewish Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaffe, E. D. (1993) The Role of Non-Profit Organizations Among Haredi Jewish Community in Israel. *Journal of Social Work and Policy in Israel*, Vol. 7-8: 45-55.
- Kahane A. (1992) *Civic Scenarios as a Tool for Making History*, Generon Consulting.
- Sered, S. (1997) "Women and Religious Change in Israel: Rebellion or Revolution", *Sociology of Religion*, 58(1):1-24.
- Sered, S. (1999) "'Woman' as Symbol and Women as Agents: Gendered Religious Discourses and Practices", In: M. Ferree, J. Lorber & B. B. Hess (eds.), *Revisioning Gender*, Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, pp: 67-83 .
- Singerman, D. (1995) *Avenues of Participation: Family, Politics and Networks in Urban Quarters of Cairo*, Princeton: Princeton University Press .
- Simon, R. (1978) *Continuity and Change: a Study of Two Ethnic Communities in Israel*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Soloveitchik, H. (1994) *Rupture and Reconstruction: the transformation of Contemporary Orthodoxy*, Tradition 28,4 64-130. Accounting for Fundamentalism. Eds.: Martin E. Marty, R. Scott Appleby. Chicago: Chicago University Press.
- Swatos, W. H. Jr. (1981) *Church-Sect Theory*, <http://hrr.hartsem.edu/ency/csttheory.htm>
- Weber. M. (1973) "On Church, Sect, and Mysticism". *Sociological Analysis* 34:140-149.